

Συμεών Μοναχού εκ της Ιεράς Μονής Χρυσοποδαριτίσσης Νεζερών: Χειρόγραφες Μουσικολογικές Ειδήσεις, Μέρος Ι, Κώδικας PAIK 44 Πετρουπόλεως, Βαρθολομαίου Μοναχού του Κουτλουμουσιανού

[Το παρόν άρθρο του οσιολογιωτάτου μοναχού Συμεών εκ της Ιεράς Μονής Χρυσοποδαριτίσσης Νεζερών Πατρών, δημοσιεύεται στο παρόν ιστολόγιο μετά από άδεια του συγγραφέα. Έντυπη δημοσίευσή του αναμένεται στο επόμενο τεύχος του περιοδικού «ΠΡΩΤΑΤΟΝ». Ευχαριστώ θερμά τον π. Συμεών για την εμπιστοσύνη του και για την παραχώρηση ψηφιακού αντιγράφου του κώδικα PAIK 44 της Βιβλιοθήκης Πετρουπόλεως Ρωσίας, αυτογράφου του μοναχού Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανού, του Ιμβρίου. Σε μελλοντικές αναρτήσεις θα δημοσιεύσουμε κατά το δυνατόν πλήρη στοιχεία του κώδικα, επιλεγμένες φωτογραφίες και εξηγήσεις μελών τινων εκ των περιεχομένων του χφ με σχόλια επ' αυτών.]

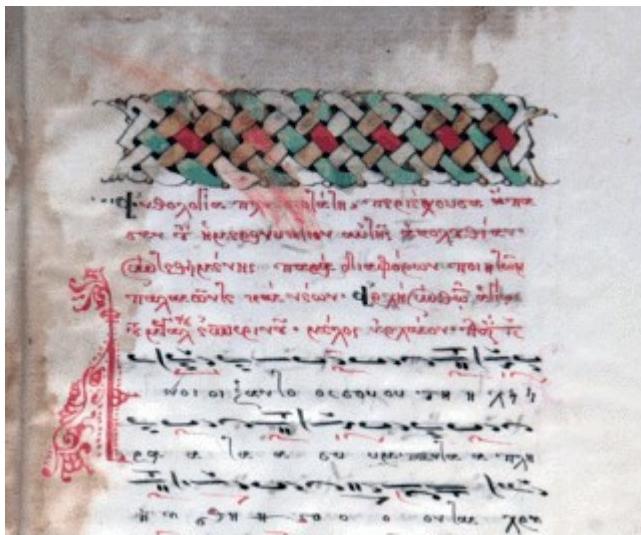
Δύο – ενδιαφέρουσες κατ' εμέ – μουσικολογικές «ειδήσεις», που προήλθαν από έρευνές μου σε χειρόγραφα, θεωρώ καλό να παρουσιάσω (με την ορθογραφία τους) στις φιλόξενες σελίδες του ανά χείρας περιοδικού, επειδή έχουν σχέσι με τα αγιορείτικα πράγματα, καθώς αφορούν σε δύο τροφίμους του ιερού τόπου· τον κλεινόν διδάσκαλο Βαρθολομαίον τον Ιμβριον, που θα μείνη γνωστός προσωνυμούμενος εκ της Μονής της μετανοίας του, και τον λαμπρόν μαθητή του Ευγενίου Βουλγάρεως στην Αθωνιάδα και μετέπειτα φημισμένο διδάσκαλο του Γένους Σέργιον Μακραίον τον εξ Αγράφων.

Η πρώτη είδησις μάς έρχεται από την μακρινή Πετρούπολι. Στην Δημοσία Βιβλιοθήκη της Αγίας Πετρουπόλεως υπάρχει μία ενδιαφέρουσα συλλογή ελληνικών χειρογράφων, τα πλείστα των οποίων ανήκαν στο εν Κωνσταντινουπόλει Ρωσικόν Αρχαιολογικόν Ινστιτούτον¹. Ερευνώντας τον σχετικό περιγραφικό κατάλογο της I. N. Lebedeva², εντόπισα ένα μουσικό χειρόγραφο ιδιόγραφο του Βαρθολομαίου Κουτλουμουσιανού, το οποίον – ως διεπίστωσα κατόπιν – είχε διαφύγει της προσοχής των περί τον άνδρα ερευνητών³. Ζήτησα φωτογραφίες του χειρογράφου, τις οποίες μου απέστειλαν προθύμως οι πατέρες Διονύσιος Σλένοβ και Λεόντιος Κοζλώφ, iερομόναχοι της Λαύρας της Αγίας Τριάδος - Αγίου Σεργίου και καθηγητές της εδρευούσης εν τη Λαύρα Θεολογικής Ακαδημίας Μόσχας, τους οποίους και εκ ταύτης της θέσεως ευχαριστώ.

Χρειαζόταν βεβαίως να κάμω μια πληρεστέρα περιγραφή⁴ του χειρογράφου PAIK 44, αλλά λόγω ελλείψεως χώρου περιορίζομαι σε ελάχιστα. Το χαρτών αυτό χειρόγραφο καίτοι μικρών διαστάσεων (178 × 128 χιλ.) είναι πολυσέλιδο (600 σελίδων περίποι) και διατηρείται σε πολύ καλή κατάστασι προς πείσμα της ανελεήτου φθοράς δύο ολοκλήρων αιώνων εκ της γραφής του. Τα 295 αριθμημένα φύλλα του μαζί με τα παράφυλλα έχουν λίαν φιλοκάλως δεθή, από χέρι προφανώς αγιορείτου βιβλιοαμφιάστου. Η βιβλιοδεσία του, από δέρμα σκούρο καφετί με ωραίότατα έντυπα κοσμήματα και πόρπες, πολύ επιμελημένη. Επί της προσθίας όψεως σε χρυσοτυπία, εντός ορθογωνίου πλαισίου και ανθίνου βάθους, δυτικότροπος παράστασις της βρεφοκρατούσης Θεοτόκου, ολοσώμου, ανυποδήτου, «περιβεβλημένης τον ήλιον... και επί της κεφαλής αυτής στέφανος αστέρων δώδεκα», κατά πρόδηλον επίδρασιν εκ του βιβλίου της Αποκαλύψεως (ιβ 1-6).

Αποτελείται από 38 τετράδια, που φέρουν ελληνικήν αρίθμησιν από το α' ως το λζ', διότι, κατά παραδρομήν του Βαρθολομαίου, το τέταρτο τετράδιο έχει αριθμηθή ως γ'. Τα ιδ', κς', κθ' και λα' είναι τριάδια, το κδ' πεντάδιο και τα υπόλοιπα κανονικά τετράδια. Η δια λεπτού κονδυλίου και καλής ποιότητος καστανομόρφου μελάνης πλαγιάζουσα ελαφρώς προς τα αριστερά γραφή, καθώς και τα λεπτής τέχνης πολύχρωμα επίτιτλα και τα δια κινναβάρεως γεγραμμένα πρωτογράμματα, μουσικοί χαρακτήρες, σύμβολα και μαρτυρίες ήχων, μετά των τίτλων των μελών και των συνθέσεων, των ονομάτων των μελουργών, συνθετών και ποιητών, φανερώνουν την φιλόκαλο και φιλόπονο φύσι του αντιγραφέως μοναχού.

Πρόκειται για μία γεγραμμένη, δια της παλαιάς σημειογραφίας της Βυζαντινής Μουσικής (μέσης εξηγητικής), μουσική «ανθολογία», όπως σημειώνεται στο φ. 1α, κάτω από ένα πολύχρωμο όμορφης γραμμικής συμμετρίας επίτιτλο: «Ανθολογία πλουσιοτάτη, περιέχουσα ἀπασαν την ημερονύκτιον αυτής ακολουθίαν· συντεθεμένης παρά διαφόρων ποιητών παλαιών τε και νέων». Εναργώς μας δείχνει αυτή η ανθολόγησις των μελών και των ποιητών, τις προτιμήσεις, τα αρεστά και ενδιαφέροντα τόσον του αντιγραφέως όσον και του περιβάλλοντός του, μοναστικού και κοσμικού, εκείνην την εποχήν.

Στο φ. 286β υπάρχει τονισμένο εις ήχον α', ένα ιαμβικό πεντάστιχο, το οποίο έλαθε της προσοχής της Lebedeva. Μολονότι εξ επόψεως περιεχομένου το πεντάστιχο αυτό θα ημπορούσε ίσως να αποδοθή στον αντιγραφέα της ανθολογίας, εικάζουμε ότι δεν έχει συντεθή υπό του Βαρθολομαίου⁵ (αφού δεν υπάρχει καμμία ένδειξις προσωπικής του συμβολής, όπως αλλού), πιθανώς όμως έχει τονισθή μουσικώς υπ' αυτού:

Ἐλαβε τέρμα το παρόν μου πυκτίον·

Συ δ', ώ Παντάναξ, ο δους αρχήν και τέλος,

Συναύλισόν με εν τη των ζώντων χώρα,

Οπως αγαλλόμενος διηνεκώς τε,

Σου κράτος υμείν μετά των σων Αγίων :~

Στο δε φ. 287α υπάρχει το γνωστό (σε στίχους 12συλλαβους [ιάμβους], πλην του τελευταίου που είναι 14σύλλαβος) τετράστιχο κωδικογραφικό σημείωμα:

Ωσπερ ξένοι χαίρουσιν, ιδείν πατρίδα,

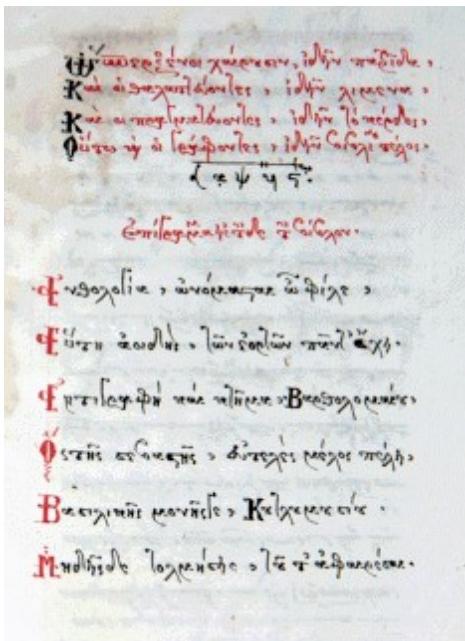
Και οι θαλαττεύοντες, ιδείν λιμένα,

Και οι πραγματεύοντες, ιδείν το κέρδος,

Ούτω και οι γράφοντες, ιδείν βιβλίου τέλος.

κάτωθι του οποίου σημειώνεται η χρονολογία:

,αψήζω. [1796]

και ακολουθεί ένα εξάστιχο ιαμβικό επίγραμμα (συντεθέν προφανώς υπό του ιδίου του Βαρθολομαίου):

Επίγραμμα εις τήνδε την βίβλον·

Ανθολογία, ωνόμασται ώ φίλε,

Αύτη αοιδής, των εορτών παντ' ἔχει·

Αντιγραφή και κτήμα Βαρθολομαίου,

Ος της σεβαστής, ευτελές μέλος πέλει,

Βασιλικής μονής γε, Κουτλουμουσίου·

Μηδείς δε τολμήσειε, τούτ' αφαιρέσαι.

Νομίζομε πως το επίγραμμα κόβεται κάπως απότομα· ενδέχεται να συνετέθη επί τη βάσει παλαιοτέρου προτύπου, που θα περιείχε επιπλέον έναν η δύο στίχους, αφοριστικούς του «άρπαγος τολμητία», αλλ’ ο καλός μοναχός Βαρθολομαίος δεν θέλησε να τους γράψῃ. Ούτως «αδέσμευτον» το χειρόγραφον, ήλλαξε «μουσικαίς χειρονομίαις» πολλούς κατόχους (όπως βλέπουμε στις σημειώσεις των παραφύλων του) και διεσώθη από την επισυμβάσαν εν έτει 1857 ολοσχερή καταστροφή της πλουσίας βιβλιοθήκης του κτήτορός του της αποκειμένης στην πυρίκαυστο Μονή του Κουτλουμουσίου.

Βάσει των όσων γνωρίζομε για τον Βαρθολομαίο Κουτλουμουσιανό και το έργο του⁶, θα ημπορούσαμε να ισχυρισθούμε ότι το χειρόγραφο PAIK 44 αποκτά – εκτός των άλλων – μίαν ιδιαίτερη αξία, εκ του γεγονότος ότι αποτελεί το αρχαιότερο σωζόμενο γραπτό του λογίου

Αγιορείτου⁷. Αποδεικνύει δε και την εκ νεαράς ηλικίας μουσικολογική του συγκρότηστ⁸, η οποία αναντιλέκτως θα συνέβαλε αργότερα στην αρτιωτέρα εκ μέρους του διορθωτική επιστασία των λειτουργικών εκδόσεων.

Δείγμα των μουσικολογικών του επιδόσεων, η κάλλιον ειπείν των μουσικολογικών του δυνατοτήτων, είναι και τα δύο εμπειρεχόμενα στον κώδικα «ποιήματά» του, που δεν αποκλείεται να αποτελούν και τα πρωτόλεια του νεοκούρου τότε μοναχού. Και το μεν πρώτον ευρίσκεται στα φφ. 288α-290β και επιγράφεται δια κινναβάρεως: «*Ημέτερον Βαρθολομαίου μοναχού· της Αναλήψεως*». Είναι το Μεγαλυνάριο της θ' ωδής του κανόνος της Αναλήψεως («*Άγγελοι την άνοδον του Δεσπότου ορώντες κατεπλήπτοντο, πως παραδόξως επήρθη από της γης εις τα άνω*»), εις ήχον δ, αργό μέλος μετά κρατήματος («*τεριρέμ*»).

Το δε δεύτερον ευρίσκεται στο φ. 295α-β και επιγράφεται : «*Μάθημα εις τον Γρηγόριον τον Παλαμάν· ποίημα Βαρθολομαίου μοναχού*». Πρόκειται περί ενός μαθήματος, μιας εξασκήσεως τρόπον τινα, που μελοποιεί εις ήχον δ' την φράσι:

«*Ρητόρων οι ένθεοι, και θεολόγων οι πρόκριτοι, και γλώσσαι θεόφθογγοι, δεύτε συνέλθετε εις ενότητα υμνήσαι κατ' αξίαν τον πνευματορήτορα θείον Γρηγόριον*».

Στο δεύτερο αυτό «μάθημα», θα ημπορούσαμε ίσως να δούμε μίαν απήχησι του γενικωτέρου ενδιαφέροντος εκείνη την εποχή στο Άγιον Όρος προς ανάδειξι του προσώπου και της θεολογικής κληρονομίας του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά (πρβλ. την σύντονη προετοιμασία εκδόσεως των Απάντων του από τον άγιον Νικόδημον τον Αγιορείτη, την έκδοσι του βίου του από τον άγιον Αθανάσιον τον Πάριον κ.α.).

[1] Πρβλ. Κ. ΠΑΠΟΥΛΙΔΗ, Το Ρωσικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Κωνσταντινουπόλεως (1894-1914), IMXA 209, Θεσσαλονίκη 1987.

[2] I. N. LEBEDEVA, Περιγραφή του τμήματος χειρογράφων των Βιβλιοθηκών της Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ, τόμος 5: Τα ελληνικά χειρόγραφα, Λενινγκράντ 1973 (ρωσιστί). Για το συγκεκριμένο χειρόγραφο βλέπε στις σσ. 173-174.

[3] Πρβλ. την εξαίρετη μονογραφία του π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΤΡΑΤΗ, Βαρθολομαίος Κουτλουμουσιανός (1772-1851). Βιογραφία - Εργογραφία, εκδ. Ι. Μ. Κουτλουμουσίου, Άγιον Όρος, 2000 [εφεξής: ΣΤΡΑΤΗΣ, Βαρθολομαίος].

[4] Μία εξαιρετικά ανεπαρκής αναφορά στο περιεχόμενο του χρφ. έχει γίνει από την Lebedeva (ενθ' ανωτ., σσ. 173-174). Το πλήθος όμως των σφαλμάτων συνόλου του περιγραφικού καταλόγου της έχει ήδη επισημανθή στην έρευνα (πρβλ. B. I. Fonkič, Vizantijskij Vremennik 38 (1977), σσ. 214-220 [βιβλιοκρισία] || ΠΑΠΟΥΛΙΔΗΣ, Ελληνορωσικά, σσ. 33, 41). Στην προκειμένη δε περίπτωσι το πρόβλημα επιτείνεται, καθ' όσον η συγκεκριμένη περιγραφή δεν ανταποκρίνεται στις σύγχρονες επιστημονικές απαιτήσεις κωδικολογικής περιγραφής μουσικών χειρογράφων.

[5] Καίτοι βεβαίως δεν ήτο αμοιρος συνθέσεων ιαμβικών ο Κουτλουμουσιανός, όπως βλέπουμε στο ΣΤΡΑΤΗΣ,

Βαρθολομαίος, σσ. 643-648.

[6] Ο Βαρθολομαίος (κατά κόσμον Βασίλειος Στέκας) εγεννήθη το 1772 στην Ιμβρο, όπου και έλαβε την εγκύκλιο παίδευσι. Το 1793, σε ηλικία 21 ετών, μετέβη στο Άγιον Όρος, όπου και εκάρη μοναχός στην Μονή Κουτλουμουσίου, μετονομασθείς Βαρθολομαίος. Εμαθήτευσε στην Αθωνιάδα, στους προεστώτας του Κουτλουμουσίου ιερομονάχους Κύριλλον και Χρύσανθον, πιθανώτατα δε και στον άγιον Νικόδημον τον Αγιορείτη. Μετά δεκαετή παραμονή στον Αθωνα, όπου και εχειροτονήθη διάκονος και ιερεύς, επέστρεψε το 1803 στην Ιμβρο με σκοπό να συστήσῃ Σχολή, πλην ανεπιτυχώς. Το 1806 μετέβη στις Κυδωνίες για περαιτέρω σπουδές, και μετά τρία έτη (1809) επέστρεψε στην Ιμβρο, όπου και παρέμεινε έως το 1814. Κατόπιν μετέβη στην Θεσσαλονίκη, και το 1821 – συνεπεία της Εθνεγέρσεως – κατέφυγε στην Μασσαλία, όπου και διέμεινε έως το 1827. Τότε απεδέχθη πρόσκληση των ομογενών της ελληνορθοδόξου κοινότητος της Βενετίας, προκειμένου να αναλάβη καθήκοντα εφημερίου στον Ναό του αγίου Γεωργίου και διδασκάλου στην Φλαγγίνειο Σχολή. Έμεινε για επτά περίπου χρόνια στην Βενετία, όπου σημείωσε πλούσια εκπαιδευτική, κοινωνική και συγγραφική δράση. Την διδακτική του δράση συνέχισε στην Κέρκυρα (1834-36), την Ιμβρο (1836-39), την Κωνσταντινούπολι (1839-40) και τέλος στην Χάλκη (1840-47). Από εκεί επέστρεψε στην Μονή της Μετανοίας του, και αφού εδίδαξε επ' ολίγον στην Αθωνιάδα, ετελεύτησε στις 12 Ιουλίου του 1851 (ΣΤΡΑΤΗΣ, Βαρθολομαίος, σσ. 51-134). Εκτός του πλουσίου συγγραφικού του έργου, κατέστη ευρύτερα γνωστός, και κατηξιώθη ομολογουμένως στην συνείδηση της Εκκλησίας, ως διορθωτής και εκδότης των Λειτουργικών βιβλίων της Εκκλησίας (ΣΤΡΑΤΗΣ, Βαρθολομαίος, σσ. 218-408). Πρβλ. και το ευσύνοπτο βιογραφικό διάγραμμα, που εδημοσιεύσαμε στο παρόν περιοδικό παλαιότερα (ΣΥΜΕΩΝ μοναχού, «Οι εξ Ιμβρου αυτάδελφοι Βαρθολομαίος και Κύριλλος οι Κουτλουμουσιανοί», Πρωτάτον, αρ. 73 (Ιανουάριος - Μάρτιος 1999), σσ. 133-139).

[7] Το μέχρι σήμερα μεμαρτυρημένο παλαιότερο γραπτό του ήταν μία επιστολή του της 6ης Δεκεμβρίου 1798 προς «τους διδασκάλους παπά Κύριλλον και παπά Χρύσανθον τους προεστώτας του μοναστηρίου ... εξόχως ... παπά Ναθαναήλ και παπά Συμεών» (ΣΤΡΑΤΗΣ, Βαρθολομαίος, σ. 61, σημ. 36). Πάντως στην παρούσα μουσικήν ανθολογίαν υπάρχουν αρκετά ορθογραφικά λάθη που δείχνουν το χαμηλό εισέτι μορφωτικό επίπεδο του νεαρού μοναχού, αν βεβαίως δεν πρόκειται για μετ' ευλαβείας προς το πρωτότυπο πιστή υπ' αυτού αντιγραφή. Αργότερα βεβαίως εξελίχθη εις μέγα διδάσκαλον, δεινόν φιλόλογον και διορθωτήν λαθών ἄλλων.

[8] Τον Βαρθολομαίο τον «έστειλαν στην Αίνο για να μάθει μουσική και γράμματα κοντά στον αρχιερέα Παΐσιο. Γύρισε όμως σύντομα πίσω στην Ιμβρο μετά το θάνατό του. Μετέβη στην Αίνο για δεύτερη φορά με τον ίδιο σκοπό, αλλά επέστρεψε, αφού δεν μπόρεσε να βρει κάποιον, ο οποίος θα τον δίδασκε μουσική» (ΣΤΡΑΤΗΣ, Βαρθολομαίος, σ. 57). Αναμφιβόλως κατά την τριετία από της εισόδου του στο Άγιον Όρος (1793) έως την σύνταξη της παρούσης «Ανθολογίας» (1796), θα επηγένησε τις μουσικές του γνώσεις. Αξίζει επίσης εδώ να αναφερθή ότι στο μουσικό χρφ. 206 του ΙΗ αι. της I. M. Ολυμπιωτίσσης Ελασσώνος εμπεριέχονται στα ϕφ. 246β-247β δύο συνθέσεις εις ήχον βαρύν, που επιγράφονται στο όνομα «Βαρθολομαίου Ιμβρίου», το περιεχόμενο όμως των οποίων δεν περιγράφεται στον σχετικό Κατάλογο των χειρογράφων της Μονής (πρβλ. ΕΥ. ΣΚΟΥΒΑΡΑ, Ολυμπιωτίσσα, εκδ. Ακαδημίας Αθηνών, Κέντρο Ερεύνης του Μ. και Ν. Ελληνισμού, Αθήναι 1967, σ. 394, αρ. 90 και 91)• καθώς μέχρι στιγμής δεν κατέστη εφικτή η αυτοψία του χρφ. εικάζουμε – βάσει της θέσεώς τους στο χρφ. – ότι πρόκειται για ψαλτικά μέλη της Προηγιασμένης Θ. Λειτουργίας (πιθανώς το Κοινωνικό «Γεύσασθε και ίδετε»).